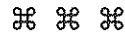

אורי דסברג

חלונות של בית כנסת

ראשי-פרקים

- א. הלכה כפולה באותו פרק
- ב. הטעמים לחיוב החלונות
- ג. אבחנה בין תפילת היחיד לבין תפילת הציבור
- ד. ההלכה הכפולה בפרק נועדה לשני סוגי התפילות

א. הלכה כפולה באותו פרק

ההלכה שיש לקבוע חלונות בבית כנסת מובאת פעמיים בדפוס הגמרא שלפנינו באותו פרק, אין עומדין (הפרק החמישי שבמס' ברכות) פעם בדף לא, א: "אמר רבי חייא בר אבא: לעולם יתפלל אדם בבית שיש בו חלונות"; ופעם בסוף הפרק (לד, ב): "ואמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן: אל יתפלל אדם אלא בבית שיש שם חלונות". בשני המקרים המקור להלכה זו הוא בדניאל ו, יא, שם מסופר שלמרות גזירתו של המלך דריוש, לבל יבקש אדם כל בקשה מאלהים ומבני אדם, בכל זאת נכנס דניאל לביתו, "ויכין פתיחו לה בעליתה נגד ירושלים" ושלוש פעמים ביום היה מברך ומתפלל לקב"ה, כפי שנהג בעבר.

פירושו של רש"י לאימרתו של רבי חייא בר אבא מובא אך ורק בסוף הפרק. בכתבי יד רבים של הגמרא לא מופיעה כלל אמרה זו בדף לא, א.¹ ואכן, תמוחה הבאת דברים אלו שם, שכן בגמרא שם מצוטטת התוספתא מברכות פ"ג, הפותחת ב"המתפלל צריך שיכין את לבו לשמים", ממשיכה בסיפורו של ר' יהודה על ר' עקיבא, ש"כשהיה מתפלל עם הציבור היה מקצר ועולה מפני טורח ציבור, וכשהיה מתפלל בינו לבין עצמו אדם מניחו בזוית זו ומוצאו בזוית אחרת". לאחר מכן מובאת התוספתא: "יכול יתפלל אדם כל היום כולו? כבר מפורש ע"י דניאל...". הפסוק שממנו מוכח, שאין להתפלל אלא שלוש פעמים ביום, הוא המשכו של הפסוק המספר על חלונותיו של דניאל שהיו פתוחים לכיוון ירושלים. הטעם היחיד להחדרת דברי רבי חייא לפני הקטע האחרון

1 כך בכת"י אוקספורד, מינכן, פארמא ופלורנץ. גם בהלכות גדולות, ברי"ף, בראבי"ה, ברא"ה, ברי"ד, ברא"ש ובאגודה מופיעה אמרתו של רבי חייא רק בסוף הפרק. אולם בדפוס שונצינו וונציה מופיעה האימרה בשני המקומות, ומשם נדפסו הדברים כך בדפוס וילנא.

"יכול יתפלל אדם כל היום" הוא שההלכה שלו נלמדת מראשיתו של אותו פסוק, אולם מדוע הופרעה התוספתא באמצעה?
מאידך גיסא, אם הובאו דבריו בריש הפרק (לא,א) רק כדי להשלים את הדרשות מאותו פסוק בדניאל, בעוד שהדרשה המקורית מקומה בסוף הפרק, מדוע אנו מוצאים הבדלי לשון בין שני המקומות כאן: לעולם יתפלל; וכאן: אל יתפלל? מדוע בסוף הפרק אומר רבי חייא בר אבא את דרשתו בשם ר' יוחנן, ואילו בראש הפרק בשם עצמו?

ב. הטעמים לחיוב החלונות

- לחובת התפילה בבית שיש בו חלונות נאמרו שלושה טעמים:
- א. רש"י (כאמור, בסוף הפרק) כתב, שהחלונות "גורמין לו שיכוין לבו שהוא מסתכל כלפי שמים ולבו נכנע".
  - ב. תלמידי רבינו יונה (אף הם בסוף הפרק) הקדימו לפירושו זה של רש"י את האפשרות "שהטעם הוא מפני שע"י ראיית האור תתיישב דעתו יותר ויוכל לכוין כראוי".
  - ג. בפרישה (או"ח סי' צ אות ד) בהביאו את תלמידי ר"י פתח, שהם כתבו "שהטעם הוא כדי שיהא הבית מתוקן באויר טוב".²
על טעמו של רש"י הקשו מהגמ' ביבמות קה,ב, שהמתפלל צריך שיתן עיניו למטה ולבו למעלה. בבית-יוסף (או"ח סי' צה) תירץ, שכוונת רש"י היא שאם בדרך העברה יסתכל המתפלל כלפי שמים, ייכנע לבו. הב"ח תירץ, שלפני שיתחיל להתפלל יסתכל כלפי שמים בעד החלונות, ובזמן התפילה יתן עיניו למטה.
- כמה הבדלים להלכה יש בין הטעמים:
- כיוון החלונות:** בבית-יוסף כתב, שלפי רש"י על החלונות להיות מותקנים בכיוון תפילתו של המתפלל, היינו לכיוון ירושלים, וכפי שנאמר בפסוק בדניאל.³ אבל לפי תלמידי ר"י, על מנת לקבל אור או אויר יכולים החלונות להיות בכל כיוון שהוא.
- תחליפים:** לאור ולאוויר יכולים להיות תחליפים ע"י תאורה מלאכותית או אוורור מאולץ.

2 טעם זה עולה גם מדברי הרמב"ם בתשובתו, ראה להלן.

3 וכך היא לשון הרמב"ם בהלי תפילה ה,ו: "וצריך לפתוח חלונות או פתחים כנגד ירושלים כדי להתפלל כנגדן".

פתיחה: לפי רש"י וכן לפי טעם האור, יכולים החלונות להיות סגורים, ובלבד שיהיו שקופים שאפשר יהיה לראות דרכם את השמים וקרני האור ייכנסו פנימה. אבל אם הטעם הוא אויר טוב, יש לפתוח את החלונות, ובמיוחד בעונות מסויימות של השנה.

מקום התפילה: לפי רש"י, ואולי גם לפי טעם האור, יש חשיבות שמקום תפילתו של האדם יהיה בסמוך וכנגד החלונות. אבל אם הטעם הוא לצורך האויר, אין חשיבות היכן בדיוק יעמוד המתפלל.

גובה החלונות: לפי רש"י צריך שאפשר יהיה לראות דרכם את השמים, ואם כן עליהם להיות בגובה עיניו של אדם, ושלא יוסתרו ע"י בנינים או עצים. אם הטעם הוא אור, לעיתים דווקא עדיף חלון בגובה הקיר.

ג. אבחנה בין תפילת היחיד לבין תפילת הציבור

הרש"ש, שחי בוילנא, הקשה על גמרא זו ממראה עיניו:

ותמיהני על בית הכנסת של חברא דגמחש"א (דגמילות חסד של אמת) דפה עירינו, שאין שם חלונות לא לרוח מזרח ואף לא לרוח דרום. וגם בבית הכנסת הגדולה המה למעלה בגובה הכותל, ורש"י פי' לקמן בסוף פרקין הטעם כדי שיהא מסתכל כלפי שמים.

לצורך תירוצו גילה הרש"ש את תשובת הרמב"ם המובאת בכסף-משנה (הלי תפילה ה,ו), ולפיה: "בתי כנסיות ומקומות המיוחדים לתפילת הציבור אין להצריך בהם חלונות. ומה שכתב בגמרא אל יתפלל אלא בבית שיש בו חלונות, היינו ביחיד המתפלל בביתו, כמו שהיה עושה דניאל." הרש"ש כותב שאפשר שהרמב"ם דייק כך לא רק מהתנהגותו של דניאל, אלא גם מהלשון "יתפלל אדם", משמע אדם יחידי דווקא, וכן מדקאמר "בבית" ולא אמר בבית-הכנסת.

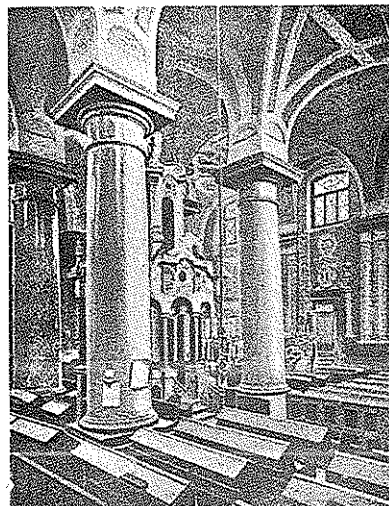
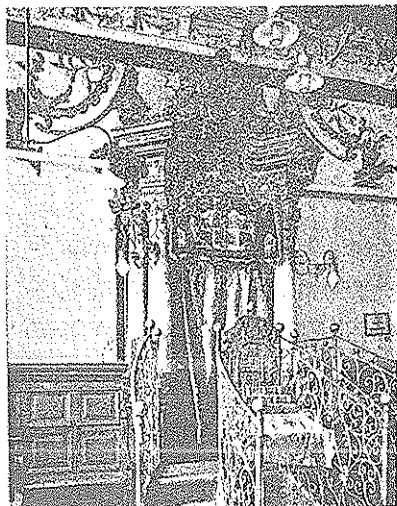
זוהי לשון השאלה שהופנתה אל הרמב"ם ותשובתו המליאה:⁴

שאלה: ותורינו רבינו, מהו זה שאמרו רז"ל בברכות: "אמר רבי חנינא:⁵ לעולם אל יתפלל אדם⁶ אלא בבית שיש בו חלונות, שנאמר: 'וכוין פתיחן ליה בעליתיה נגד ירושלם.' " אם זה הלכה פסוקה, כי ראינו כמה מקומות יתפללו בהם ואין בהם חלונות, ומה צורך בחלונות לתפלה. יורנו אדוננו ושכרו כפול מה'.

4 מתוך תשובות הרמב"ם שההדיך הרב ד"ר א"ח פריימן הי"ד, סי' מז.

5 כך היא הגירסא, במקום ר' חייא, בכמה מכתבי היד של הגמרא, ובעוד כמה ראשונים.

6 גירסא זו קיימת בכמה מכתבי היד, והיא מעין תרכבה של מה שנמצא לפנינו בדפוס בתחילת הפרק ("לעולם יתפלל אדם") וסופו ("אל יתפלל אדם").

בית הכנסת הגדול בוילנא ... בית הכנסת של חברת גמילות חסד של אמות בוילנא

תשובה : בתי כנסיות והמקומות המיוחדים לתפלת צבור אין להצריך בהם חלונות ואין משגיחין להם. ואמנם דברי ר' חנינא ביחיד המתפלל בביתו, כמו שהיה עושה דניאל ע"ה לפי שנעים לו להקריב הכוונה, ועוד שיהיה כנגד פניו חלון פתוח לאויר כדי שיצייר בדמיונו שהוא כנגד ירושלים, ואין דבר חוצץ בינו לבינה, לא בנין ולא קורות. והוא מדבר בחלונות ימשך ראות הרואה מהם אל אויר מרוות, ואין ספק שציר זה ודמיונו יחייב כוונה גדולה. כן נראה לי.

ויש שכתב שניתן ללמוד את הדבר גם מסידור דבריו של הרמב"ם, שאת החלכה הזאת מיקם בהלכותיו של המתפלל (פרק ה) ולא בהלכות בית הכנסת (פרק יא).⁷ עם זאת, תמה הרש"ש מדוע לא הובאה הלכה זו ואבחנה זו בספרי הפוסקים האחרונים, ואף בשלחן-ערוך עצמו לא הבחין בכך ר' יוסף קארו, וכתב כהלכה גורפת מעין לשונו של הרמב"ם בהלכה: "צריך לפתוח פתחים או חלונות כנגד ירושלים כדי להתפלל כנגדן."

7 מאמרו של הרב משה ביגל, "בית כנסת בישוב", מלילות א (תשנ"ח) עמ' 260.

ד. ההלכה הכפולה בפרק נועדה לשני סוגי התפילות

נראה ששתי הלכות שונות הן גם בגמרא, ולשתי הלכות אלו טעמים שונים. בסוף הפרק הביא רבי חייא בר אבא בשם רבי יוחנן: "אל יתפלל אדם אלא בבית שיש בו חלונות" הלכה זו נאמרה למתפלל ביחידות. משום כך הביא שם ודווקא שם רש"י את הטעם שיסתכל כלפי השמים. אכן, קיימת הלכה שעל האדם ליתן עיניו למטה. אולם הלכה זו היא בעיקר למתפלל בציבור, שאם ישוטטו עיניו יבלבל את האחרים בתפילתם. אבל כשמתפלל ביחידות יתכן שדווקא עדיף שיביט כלפי שמים.

אולם קיימת הלכה נוספת, ואותה אמר רבי חייא בר אבא משם עצמו, ואולי אף סמך הלכה זו להלכה ששמע מר' יוחנן. כי בעוד ר' יוחנן אמר "אל יתפלל וכו'", וכוונתו למתפלל ביחידות בלבד, הדגיש תלמידו ש"לעולם יתפלל אדם בבית שיש בו חלונות" היינו: לעולם,⁸ גם בעת שהוא מתפלל בציבור. אמנם שם הטעם שונה, ומשום כך לא כתבו רש"י כלל בתחילת הפרק. הטעם הוא משום אור (דבר שבוודאי נחוץ במיוחד בציבור) או אור.

לכאורה ניתן לפרש כך רק בדעת רש"י, שהביא את טעמו לחלונות רק בסוף הפרק. מלשון הרמב"ם בתשובתו נראה שבבית כנסת לא נאמרה כלל הלכה זו. אולם אם כך סותרת תשובה זו את מה שלכאורה משתמע מהלכתו ביד-החזקה. אולם ניתן לדייק בלשונו שבתשובה, שהצורך בחלונות בתפילה ביחידות מורכב משני טעמים: ראשית, בבית נחוץ אור טוב ("אור מרווח"); ושנית, נחוצה כוונה מיוחדת ("להקריב הכוונה"). הצורך המיוחד בבית לכוונה נובע מהצורך הראשון, שכן מעת שיש חלונות "ימשך אותה הרואה מהם אל אור מרווח", ופיתויים חיצוניים אלו ("ציור זה ודמיונו") מחייב כוונה מיוחדת, ולכן יש חיוב מיוחד למתפלל ביחידות להתפלל לכיוון ירושלים. ומכאן יש לגזור גם לבתי כנסת: בבית כנסת - כפי שהשיב הרמב"ם - "אין להצריך בהם חלונות", כנראה שמשום גודלם אין צורך לדאוג בהם לאור מרווח, וממילא אין צורך באמצעים אחרים לריכוז כוונתו של המתפלל. אבל אם גם בבית כנסת נחוצים חלונות כדי לספק אור ואור, ממילא נזדקק גם לאמצעים הנוספים (כיוון ירושלים) למען ריכוז הכוונה.

8 אכן בכת"י אוכספורד, מינכן ופולרנץ גם בסוף הפרק כתוב: "לעולם אל יתפלל אדם...". אבל כאמור לעיל עיקר האבחנה שלנו בנויה על הנדפס בדפוס שונצינו וונציה.

על כל פנים, לפי רשיי יש נפקא מינה בין החלונות הנדרשים בביתו לבין החלונות הנדרשים בבית-הכנסת. בביתו, על החלונות להיות דווקא לכיוון ירושלים, ועליהם להיות מכוונים בין עיניו של המתפלל לבין השמים. בבית הכנסת יכולים הם להיות גם לכיוונים אחרים, וניתן למצוא להם תחליפים מלאכותיים, כפי שבוודאי היה בבתי הכנסת בוילנא, שעליהם תמה הרשיי. דווקא משום שאלו הן שתי הלכות נפרדות - ביחיד ובציבור - סמכה הגמרא בתחילת הפרק הלכה זו לסיפורו של ר' יהודה על ר' עקיבא, שבתפילתו ביחידות היה מתנהג באופן שונה מתפילתו בציבור, ואף הפסיקה בהלכה זו באמצע ההלכות שהובאו מהתוספתא.